

УДК81'44.16.135

Н. І. Пашкова

ДО ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ КОНЦЕПТУ, ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ

У результаті аналізу поглядів когнітологів на співвідношення концепту, поняття та значення сформульовано висновки, що значення, яке є частиною концепту, ширше за поняття, яке є ядром не лише значення, а й концепту.

Ключові слова: когнітологія, концепт, значення, поняття.

Останнім часом дослідження з ономасіології та семантики масово переходять на рівень когнітології, що зумовлює актуальність визначення співвідношення основних одиниць і термінів традиційної логіки, семантики, ономасіології та когнітології. Мета статті – визначити теоретичну відмінність різнорівневих наукових одиниць, завдання – розмежувати співвідношення між концептом, поняттям та значенням.

В. Дем'янков, як і більшість дослідників, констатує, що терміни *поняття* й *концепт* є історичними дублетами [5, с. 606]. Дійсно, українське слово *поняття* калькує латинське *conceptus*. Так само й англійське *concept* перекладається українською словом *поняття*, а якщо перекласти англійською українську словосполучу *поняття концепт*, одержимо тавтологічний вираз *concept of concept*. Традиційно концепт й отожднювали з терміном *поняття* [15, с. 21]. Поняття і концепт є знаряддям різних рівнів знання: концепт є одиницею когнітивною, психоментальною, а поняття – логічною, гносеологічною, епістемологічною. Поняття пов'язане з класифікаційною діяльністю, воно є результатом категоризації світу, а концепт є наслідком концептуалізації. Проте тлумачення концепту як результату когніції, на відміну від поняття, О. Селівановій видається недостатньо обґрунтованим, адже поняття також формується на підставі пізнавальної діяльності. На думку фундаторки черкаської когнітивно-ономасіологічної школи, концепт як інформаційна структура є різносубстратною одиницею, він інтегрує поняття як ядерну структуру з іншими результатами пізнавальної діяльності: уявленнями, гештальтами, асоціативно-образними, оцінно-емотивними компонентами тощо [11, с. 294-295].

Якщо концепти виступають ментальними конгломератами, синкретичними сплавом, де переплетені елементи чуттєвого, когнітивного досвіду, суттєве не відділене від випадкового, то поняття є результатом абстрактно-логічної категоризації. Сучасна логіка визначає його як форму мислення, частину судження, результат узагальнення, спосіб відображення дійсності, коли клас предметів виділяється через сукупність його суттєвих загальних та специфічних ознак [6, с. 131]. У найширшому сенсі поняття – це «думка, що відбиває в узагальненій формі предмети та явища дійсності шляхом фіксації їхніх властивостей і відношень, котрі виступають у понятті як загальні й специфічні ознаки, співвіднесені з класом предметів та явищ» [18, с. 384].

Як зазначає В. Дем'янков: «Концепт (“зачаткова” істина) реконструюється, на відміну від поняття, яке конструюється. Про поняття домовляються, концепти існують самі по собі: їх реконструюють з різною мірою (не)впевненості, звідси виникає дифузність, гіпотетичність, розмитість таких реконструкцій» [4, с. 27–28]. Отже, портретувати концепти – означає лише більш-менш приблизно їх реконструювати, як-от: концепт простору / часу є апіорним, а поняття як його реалізація варіюються від культури до культури [5, с. 618]. Російський учений диференціює аналізовані одиниці й за співвідношенням когнітивної глибини: «<...> навряд хто-небудь буде стверджувати, що дійшов до зародку, до концепту, до тієї сутності, у якій поняття не відрізняється від концепту. А що поняття ближче до концепту, то воно менш наївне» [там само, с. 619]. Із цього випливає настільки слушний, наскільки й очевидний висновок: «Досліджуючи концепти, реалізовані в конкретній мові, ми можемо виявити поняття, що побутують в даному узусі» [там само, с. 606], адже «концепти реалізуються в поняттях» [там само, с. 619]. Цілком погодимось з цією думкою та продовжимо її: і об'єктивуються вербальними засобами.

Так само й на думку Ю. Степанова, концепт, на відміну від поняття, хоча й фіксує загальні й специфічні властивості сушого, проте не «визначається», а «переживається», тобто містить яскраві ознаки емоційного й побутового [13, с. 20].

О. Селіванова двобічно коментує положення про те, що поняття є логічно конструйованим концептом, позбавленим образності: або поняття не має чуттєвого образу (картинки) у свідомості й тому є лише родовим узагальненням класу предметів; або поняття не має оцінно-емотивних й експресивних нашарувань, на відміну від концепту [11, с. 294]. Українська дослідниця вважає необґрунтованим і твердження, що кожний концепт є поняттям, але не кожне поняття є концептом, адже якщо у свідомості наявне поняття, то на ньому може базуватися концепт, зважаючи на тезу про поглиблення й розширення інформації про поняття у концепті. Поняття можна розглядати як частину концепту, його ядерну структуру, сукупність інтегральних і диференційних ознак у ряді понять одного класу [там само].

Очевидно, має рацію й М. Кочерган [8, с. 17], пов'язуючи поняття з відтворенням денотативного значення слова (когнітивний зміст), а концепт – з інтерпретаційним компонентом значення, що підкреслює універсальність поняття і специфічність концепту.

В. Маслова поняттям називає сукупність пізнаних суттєвих і необхідних ознак об'єкта, а концептом – ментальне національно-специфічне утворення, планом змісту якого є вся сукупність знань про певний об'єкт, а планом вираження – сукупність мовних засобів різних рівнів [10, с. 27]. Поняття мають простішу структуру, ніж концепти: це передусім контенсiонал та екстенсiонал, тоді як концепт – імплікацiонал. Концепт оточений емоційним, експресивним, оцінним ореолом, він є «тим фокусом уявлень, понять, знань, асоціацій, переживань, що супроводжує слово й поняття. Проте між концептами й поняттями немає чіткої межі: за певних умов поняття можуть переходити в концепти» [там само]. Саме тому для когнітивної лінгвістики актуальним є напрям у семантиці, який досліджує співвідношення концептуального рівня з мовно-семантичним.

Отже, концепт є загальним, усередненим поняттям, його концентратом, сутністю. Концепт є категорією, ширшою за поняття, оскільки містить не лише логічні понятійні ознаки, а й наукові, психологічні, образно-художні, емоційно-оцінні. Зрештою, вирішальними в розмежуванні концепту й поняття є вектор нашої розумово-інтерпретаційної діяльності та відмінність у способі інтеріоризації.

Концепт і значення також є одиницями різних рівнів: концепт – концептосфера, а значення – семантичного простору мови. Значення своїми системними семами передає певні ознаки, що формують концепт, але є лише частиною його змісту. Ще С. Аскольдов у праці 1928 р. встановив, що концепт є значно ширшим за лексичне значення, тим самим вивівши абелярівське розуміння концепту далеко за межі загальних понять, хоч у дефініції концепту він остаточно не позбавився впливу середньовічного концептуалізму, визначаючи концепт як «мисленнєве утворення, що служить для нас заміщенням у процесі мислення невизначеної кількості предметів одного роду», тобто як родове поняття відносно видових в одному класі, що вступає з ним в гіпо-гіперонімії відношення [2, с. 269].

У лінгвістиці додавання поняття концепту до значення спричинене зміною трактування смислу як абстрактної сутності, репрезентація якої не пов'язана з мовцем і адресатом, на його інтерпретацію як психоментальне явище, що шляхом інтеріоризації з'єднує зовнішній світ із внутрішнім світом людини.

За своїм гносеологічним статусом мовне значення є проміжним утворенням між уявленням як формою образного знання і поняттям як формою абстрактного мислення [12, с. 86]. Основною ознакою, що відрізняє лінгвокультурологічне розуміння концепту від логічного й загальносеміотичного, є його закріпленість за певним способом мовної реалізації, адже концепт як ментальне утворення вищого ступеня абстрактності переважно пов'язаний зі словом [3, с. 270].

Ототожнення концепту і значення може звести його дефініцію до семного набору в семантичній структурі слова [11, с. 294]. Не випадково Д. Лихачов кваліфікував концепт як «алгебраїчне» вираження значення, яким ми оперуємо в мовленні, (тому що охопити значення у всій його складності в комунікаційному акті неможливо й не потрібно), підкреслюючи тим самим, що концепт заміщує значення слова не в повному обсязі, а лише його контекстуальний фрагмент, до складу якого залучається й індивідуальний досвід людини, й досвід народу. Концепт не можна звести до словникового значення слова, оскільки він утворюється при зіткненні словникового значення з «особистим і народним досвідом людини» [9, с. 4]. Отже, концепт дорівнює сумі лексичного значення та досвіду мовної особистості, балансує між усією багатозначністю слова й контекстуальними обмеженнями.

До семантичного складу концепту входить також і вся прагматична інформація мовного знака, пов'язана з його експресивною та ілюкативною функціями. Ще одним компонентом семантики мовного концепту є «етимологічна», «культурна» або «когнітивна пам'ять слова» – смислові характеристики мовного знака, пов'язані з його первісним значенням, національним менталітетом і системою духовних цінностей носіїв мови [17, с. 45]. Отже, найістотнішим постає культурно-етнічний компонент концепту, який визначає специфіку семантики одиниць природної мови й відображає «мовну картину світу» його носіїв [3, с. 276].

В. Маслова пише, що концепт є відносно стабільним когнітивним зліпком з об'єкта дійсності, оскільки він пов'язаний зі світом більш безпосередньо, ніж значення. Слово же у своєму значенні здебільшого становить частину концепту [10, с. 30].

О. Селіванова підтримує М. Нікітіна в тому, що значення – це концепт, зв'язаний знаком [11, с. 170]. У когнітивній семантиці значення розглядається як ментальне явище, пов'язане зі способами отримання, збереження й обробки інформації людським мозком. Один із постулатів когнітології ґрунтується на визнанні концептуальної природи значення, що ґрунтується на прототипній категорії, активованій в усіх своїх узуальних контекстах [там само, с. 216].

М. Алефіренко зазначає, що в семіотичному трикутнику концепт співвідноситься із сигніфікатом значення: його центральна частина (ядро) утворює інтенціонал поняття [1, с. 184].

Концепція семантичного словника Н. Шведової заснована на такому протиставленні аналізованих феноменів: «Концепт – це змістовий бік словесного знака (значення <...>), за яким стоїть поняття (тобто ідея, яка фіксує суттєві осяжні розумом властивості реалії та явищ, а також відношення між ними), що належить до розумової, духовної або життєво важливої матеріальної сфери існування людини, вироблене і закріплене суспільним досвідом народу, що має в його житті історичне коріння, соціально і суб'єктивно осмислюється і – через ступінь такого осмислення

—співвідносне з іншими поняттями <...>. Поняття, що лежить в основі концепту, має свій власний потенціал, воно здатне диференціюватися: елементарне відображення цієї здатності словники демонструють як тенденцію до утворення різноманітних словесних відтінків і переносів значення» [16, с. 603].

Т. Толчєєва переконана, що відмінність між значенням, поняттям та концептом виявляється не лише на рівні змісту, а й на рівні структурної організації. Значення мають топологічну форму, яка реалізується в лексико-граматичних варіантах, поняття структурується за допомогою контенціоналу, екстенціоналу та імплікаціоналу, а концепт — у вигляді фрейму, сценарію, скрипту тощо. Концепт спирається на поняття, яке реалізується через сигніфікат, що «оновлюється» за допомогою словникового значення [14, с. 45].

Насамкінець підсумуємо, що поняття є логічною одиницею, значення — семантичною, а концепт — психонетичною одиницею пізнавальної діяльності людини, трансльованою мовою через поняття. «Значення слова не може ототожнюватися ані з поняттям, ані з денотатом, ані з будь-якою іншою позалінгвальною одиницею», — слушно зазначає Т. Толчєєва [там само, с. 37], посиляючись на думку М. П. Кочергана про те, що значення має справу з мовними одиницями, а поняття — з думками [7, с. 25-32].

Значення, яке є частиною концепту, ширше і за поняття, оскільки додає до нього конотативні напашування національного світобачення, мовної системи та індивідуального сприйняття. Оскільки концепт розглядається як інформаційна структура, ширша за значення, то поняття є ядром не лише значення, а й концепту [11, с. 294]. Проте не можна вимірювати співвідношення цих понять кількісними одиницями. Концепт об'єднує й виражає в загальній формі всю безліч значень слова та поняття, він є вираженням суті поняття.

Література

1. *Алефиренко М. Ф.* Современные проблемы науки о языке. — 2-е изд. / Н. Ф. Алефиренко. — М. : Флинта : Наука, 2009. — 416 с.
2. *Аскольдов С. А.* Концепт и слово / С. А. Аскольдов // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: Антология / [под ред. В. Н. Нерознака]. — М. : Academia, 1997. — С. 267–279.
3. *Воркачев С. Г.* Культурный концепт и значение / С. Г. Воркачев // Труды Кубанского государственного технологического университета. Сер. Гуманитарные науки. — Краснодар, 2003. — Т. 17. — Вып. 2. — С. 268–276.
4. *Демьянков В. З.* Термин «концепт» как элемент терминологической культуры / В. З. Демьянков // Язык как материя смысла : [сб. ст. в честь акад. Н. Ю. Шведовой] / [отв. ред. М. В. Ляпон]. — М. : Азбуковник, 2007. — С. 606–622.
5. *Демьянков В. З.* «Концепт» в философии языка и в когнитивной лингвистике / В. З. Демьянков // Концептуальный анализ языка : современные направления исследования : [сб. науч. тр.]. — М. ; Калуга : Эйдос, 2007. — С. 26–33.
6. *Конверський А. Є.* Логіка (традиційна і сучасна) / А. Є. Конверський. — К. : Центр учбової літератури, 2008. — 536 с.

7. Кочерган М. П. Лексична сполучуваність і структура слова / М. П. Кочерган // Мовознавство. – 1984. – № 1. – С. 25-32.
8. Кочерган М. П. Зіставне мовознавство і проблема мовних картин світу / М. П. Кочерган // Мовознавство. – 2004. – № 5–6. – С. 12-22.
9. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // Известия РАН. Серия литературы и языка. – 1993. – Т. 52. – С. 3-9.
10. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика / В. А. Маслова. – Минск : Тетра-Системс, 2008. – 272 с.
11. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2010. – 769 с.
12. Соломоник А. Б. Язык как знаковая система / А. Б. Соломоник. – М. : Наука ; Главная редакция восточной литературы, 1992. – 223 с.
13. Степанов Ю. С. Концепты. Тонкая пленка цивилизации / Ю. С. Степанов. – М. : Языки славянских культур, 2007. – 248 с.
14. Толчєєва Т. С. Сигніфікативні артефакти як структури репрезентації етно-мовної свідомості / Т. С. Толчєєва. – К. : Видавничий центр КНЛУ, 2009. – 286 с.
15. Чернейко Л. О. Имя Судьба как объект концептуального и ассоциативного анализа / Л. О. Чернейко, В. А. Долинский // Вестник МГУ. Сер. 9. – 1996. – № 6. – С. 20–41.
16. Шведова Н. Ю. Русский язык. Избранные работы / Н. Ю. Шведова. – М. : Языки славянской культуры, 2005. – 639 с.
17. Яковлева Е. С. О понятии «культурная память» в применении к семантике слова / Е. С. Яковлева // Вопросы языкознания. – 1998. – № 3. – С. 43–73.
18. Лингвистический энциклопедический словарь / [под ред. В. Н. Ярцевой]. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.

Pashkova N. Theproblem ofthe relationship ofconcept, notion and meaning

In this paper the analysis looks at concept, notion and meaning is formulated the conclusion that the meaning is part ofthe concept, broader than the notion that is the nucleus not only ofmeaning, but also ofconcept.

Keywords: cognitology, concept, value concepts.

Пашкова Н. И. К проблеме соотношения концепта, понятия и значения

В статье в результате анализа взглядов когнитологов на соотношение концепта, понятия и значения сформулированы выводы, что значение, которое является частью концепта, шире понятия, которое является ядром не только значения, но и концепта.

Ключевые слова: когнитология, концепт, значение, понятие.